

Jerzy Bielawski

„Otwiera Muzom gościnne podwoje, ucieszna Talia, smutna Melpomena”¹ – w 260. rocznicę powstania Teatru Narodowego w Warszawie

Rok 1765 stał się przełomowym w dziejach teatru polskiego. 19 listopada 1765 roku bowiem, w nieistniejącym dziś budynku Operalni² przy ul. Królewskiej w Warszawie, z inicjatywy króla Stanisława Augusta Poniatowskiego (1732-1798) (il. 1-2): „Aktorowie Narodowi Jego Królewskiej Mości dali premierę *Natretów* Józefa Bielawskiego (1739-1809)”, komedii będącej swobodną przeróbką utworu Moliera (1622-1673), francuskiego komediopisarza (il. 3). Był to pierwszy spektakl powołanego przez króla zawodowego zespołu teatralnego. Aktorzy grali sztuki polskich autorów w ojczystym języku, a król stał się inicjatorem utworzenia publicznej sceny narodowej, którą dopiero po wielu latach usankcjonowano mianem Teatr Narodowy. Operalnia jako pierwsza scena narodowa służyła teatrowi jedynie przez kilka lat. Szybko popadła w ruinę i została rozebrana w 1772 roku. Zespół przeniósł się do Pałacu Radziwiłłowskiego na Krakowskim Przedmieściu. Dopiero od roku 1779 budynek przy placu

Kraśińskich przez ponad pół wieku stał się stałą siedzibą narodowej sceny.

Powołanie narodowej sceny było jednym z priorytetów projektowanej przez króla reformy edukacji i życia kulturalnego upadającej Rzeczypospolitej. Epoka oświecenia w Polsce była okresem szczególnego rozwoju nauki, sztuki i literatury, których król stał się mecenasem. Od 1770 roku na dworze królewskim organizowano tzw. „obiady czwartkowe”, w których uczestniczyli malarze, poeci, muzycy, literaci, uczeni, m.in.: Franciszek Bohomolec (1720-1784), Hugo Kołłątaj (1750-1812) (il. 4), Stanisław Konarski (1700-1773) (il. 5), Ignacy Krasicki (1735-1801), Adam Naruszewicz (1733-1796), Grzegorz Piramowicz (1735-1801) (il. 6), Stanisław Trembecki (1739-1812), Józef Wybicki (1747-1822) (il. 7), Franciszek Zabłocki (1752-1821) i wielu innych. Celem spotkań były rozmowy na tematy związane ze sztuką, nauką, omawianie dzieł literackich. Od roku 1771

il. 1

il. 2

il. 3

¹ Cytat z wiersza Adama Asnyka, *Prolog na uroczyste otwarcie nowego teatru w Krakowie*.

² Operalnia (niem. *Opernhaus* – opera) – nazwa budynku teatralnego używana w Polsce za panowania Sasów. Warszawska Operalnia była pierwszym publicznym teatrem operowym, który został utworzony 3 lipca 1748 roku. Znajdował się na terenie Ogrodu Saskiego i korzystał z mecenatu królewskiego.

il. 4

il. 5

il. 6

il. 7

nieoficjalnym organem prasowym obiadów czwartkowych był tygodnik „Zabawy Przyjemne i Pożyteczne”, w którym publikowano część utworów czytanych podczas spotkań. Król był też inicjatorem i protektorem powstania czasopisma „Monitor”, jednego w pierwszych polskojęzycznych periodyków, wydawanego w latach 1765-1785. Królewskimi zbiorami sztuki opiekował się Marcello Bacciarelli (1731-1818), malarz nadworny.

Z dziejami polskiej sceny narodowej związana jest szczególnie działalność teatralna Wojciecha Bogusławskiego, który żył w latach 1757-1829. Kształcił się w konwiktach pijarów, gdzie zetknął się z teatrem szkolnym. Wbrew woli ojca od roku 1778 związał się na stałe z teatrem. Był cenionym aktorem, ale najważniejsze zasługi położył jako organizator życia teatralnego w kraju. 11 lipca 1778 roku operą *Nędza uszczęśliwiona* z muzyką Macieja Kamieńskiego (1734-1821) zainicjował polską twórczość operową opartą na motywach ludowych. Największą popularność zyskała opera *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale*, wystawiona 1 marca 1794 roku, w przeddzień insurekcji kościuszkowskiej. Przez okres 30 lat, pełniąc funkcję dyrektora teatrów

w Warszawie, Wilnie i we Lwowie, przyczynił się do utworzenia scen polskich w kilku ośrodkach kraju, m.in. w Kaliszu, najstarszym mieście w Polsce. Ponadto w Warszawie założył pierwszą polską szkołę dramatyczną (1811) i napisał dla niej podręcznik *Dramaturgia, czyli nauka sztuki scenicznej*. Swoją działalność teatralną opisał w *Dziejach teatru narodowego* (1820-1821). Ogromną jego zasługą było stworzenie repertuaru polskiego teatru. W trosce o rodzimy charakter repertuaru i z potrzeby jego wzbogacenia sam stał się autorem dramatycznym, dostarczając scenie narodowej bardzo wielu utworów, jak tragedie, dramaty, opery, komedie i krotkowile. Z oryginalnych jego dzieł do najbardziej znanych należą: *Cud mniemany, czyli Krakowiacy i Górale* (il. 8) oraz komedie *Spazmy modne* i *Henryk VI na łowach*. Dzięki wszechstronnej i wieloletniej działalności jako aktor, reżyser, tłumacz, pedagog, dyrektor teatrów i autor Wojciech Bogusławski zasłużył się w sposób szczególny dla rozwoju polskiej sceny narodowej i został słusznie uznany za „ojca teatru polskiego” (il. 9-11)

il. 8

il. 9

il. 10

il. 11

il. 13

il. 12

il. 14

il. 15

W wizji Wojciecha Bogusławskiego teatr miał być orężem w walce o patriotyczne, obywatelowe i estetyczne wychowanie widzów. Był to model teatru obywatelskiego, politycznego i zaangażowanego w życie narodu. Jak każdy naród, Polacy, przywiązując ogromną wagę do zachowania języka i obyczaju, w kultywowaniu tradycji widzieli sposób na zachowanie tożsamości narodowej, szczególnie w okresie zaborów.

zespoły: opery, baletu i dramatu. W repertuarze dramatycznym występowali: Alojzy Żółkowski (1814-1889), Helena Modrzejewska (1840-1909) (il. 14-16), Jan Królikowski (1820-1886), Bolesław Leszczyński (1837-1918), Wincenty Rapacki (1840-1924). Odtąd aż do roku 1915 „teatralnym koncernem” zwanym Teatrami Warszawskimi (później przyjęto nazwę Warszawskie Teatry Rządowe) kierowali carscy urzędnicy.

Wojciech Bogusławski nie dożył chwili, kiedy 24 lutego 1833 roku premierą opery komicznej *Cyrulik Sewilski* Gioachino Antonio Rossiniego (1792-1868) (il. 12), otwarcie okazały gmach Teatru Wielkiego (działalność pod szyldem Teatru Narodowego po klęsce powstania listopadowego okazała się niemożliwa). W nowym gmachu (il. 13), na obecnym placu Teatralnym, którego budowę rozpoczęto w 1825 roku, zaprojektowanym przez architekta włoskiego, Antonia Corazziego (1792-1877), mieściły się trzy

il. 16

il. 17

il. 18

il. 19

il. 20

il. 21

il. 22

il. 23

il. 24

il. 25

W 1965 roku Poczta Polska wprowadziła do obiegu cykl kartek o nominale 40 gr każda (Cp 283-291) emisji „200-lecie Teatru Narodowego w Warszawie”, na których umieszczono podobizny aktorów i reżyserów, a w części ilustracyjnej pokazano fragmenty inscenizacji: Cp 283 Jan Królikowski – scena z *Zemsty* A. Fredry (il. 17); Cp 284 Wojciech Bogusławski – scena z opery Wojciecha Bogusławskiego *Lodoiska* (il. 18); Cp 285 Alojzy Żółkowski – kreacje aktorskie (il. 19); Cp 286 Mieczysław Frenkiel – wnętrze Teatru Nowego (il. 20); Cp 287 Leon Schiller – projekt dekoracji Andrzeja Pronaszki do *Kordiana* (il. 21); Cp 288 Wincenty Rapacki – scena z *Wita Stwosza* (il. 22); Cp 289 Helena Modrzejewska – jako Maria Stuart w dramacie J. Słowackiego (il. 23); Cp 290 Kazimierz Kamiński – jako Stańczyk w *Weselu* Stanisława Wyspiańskiego (il. 24); Cp

291 Gmach Teatru Narodowego – scena z *Historii o Chwalebnym Zmartwychwstaniu* z r. 1962 w reżyserii Kazimierza Dejmka (il. 25).

Szczególnie ważną rolę w dziejach sceny narodowej odegrał Leon Schiller (1887-1954), reżyser,

il. 26

krytyk i teoretyk teatralny, autor scenariuszy teatralnych i radiowych, kompozytor. W 1963 roku w ramach emisji „X Kongres Międzynarodowego Instytutu Teatralnego” ukazała się kartka pocztowa Cp 231 (il. 26). Na znaku opłaty o wartości 40 gr portret Leona Schillera, w części ilustracyjnej kostiumy zaprojektowane przez Władysława Daszewskiego do przedstawienia *Krakowiaków i Górali* W. Bogusławskiego w reżyserii Leona Schillera.

il. 27

il. 28

il. 29

il. 30

il. 31

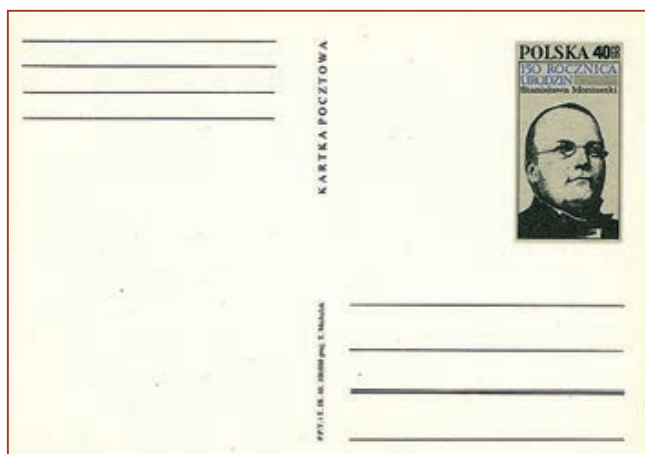

il. 32

Drugim miejscem krzewienia polskości w okresie zaborów – obok rodzimego teatru dramatycznego – stała się scena operowa. Czołową rolę w jej tworzeniu i propagowaniu odegrał Stanisław Moniuszko (il. 27-29, 33), wybitny kompozytor, którego należy uznać za „ojca opery narodowej”.

Stanisław Moniuszko żył w latach 1819-1872. Polski kompozytor, twórca oper, dyrygent or-

kiestr symfonicznych i chórów oraz pedagog. Od najmłodszych lat uczył się gry na fortepianie, początkowo w domu, następnie od 1827 roku w Mińsku i w Warszawie. Od 1837 roku kształcił się w Berlinie w zakresie harmonii, kontrapunktu, instrumentacji i dyrygentury. Tam też odbył praktykę, prowadząc chóry i akompaniując śpiewakom, poznawał wielki repertuar operowy, oratoryjny i symfoniczny oraz technikę dyrygowania.

il. 33

il. 34

Po powrocie w 1840 roku do kraju zamieszkał w Wilnie, gdzie został nauczycielem gry na fortepianie oraz objął stanowisko organisty w Kościele św. Jana. Zorganizował amatorski chór oraz orkiestrę, z którą wykonał m.in. *Requiem* Wolfganga Amadeusa Mozarta (1756-1791) (il. 30) oraz fragmenty oratoriów: *Stworzenie świata* Josepha Haydna (1732-1809) (il. 31) i *Św. Paweł* Feliksa Mendelssohna (1809-1847) (il. 32). W 1854 roku był współzałożycielem Towarzystwa im. św. Cecylii, którego członkowie dawali pod jego batutą dwa razy do roku publiczne koncerty.

1 stycznia 1858 roku odbyła się warszawska premiera opery *Halka*, która odniosła duży sukces. W 150. rocznicę premiery wydano kartkę pocztową Cp 1446 (il. 34), na której w części ilustracyjnej pod okolicznościowym napisem widnieją podobizny twórców inscenizacji: Stanisława Moniuszki i Włodzimierza Wolskiego,

autora libretta oraz odtwórców głównych ról: Pauliny Rivoli jako Halka, Juliana Dobrskiego w roli Jontka; w części środkowej postać bohaterki, a na dole gmach opery. Na znaku opłaty o wartości 1,35 zł artyści Opery Warszawskiej: Józefa Leśkiewiczowa, Alojzy Żółkowski, Wilhelm Troszel, Paulina Rivoli, Julian Dobrski i Ludwika Rywacka. W roku premiery *Halki* Moniuszko został pierwszym dyrygentem Opery Polskiej w Teatrze Wielkim w Warszawie oraz wystawił jednoaktową operę *Flis*. W kolejnych latach przygotował i wystawił kolejne swoje opery. Do jego najśłynniejszych dzieł należą opery: *Halka* i *Straszny dwór*.

15 września 1972 roku w 100. rocznicę śmierci kompozytora Poczta Polska wyemitowała serię ośmiu znaczków (Fi 2026-2033) ze scenami z jego utworów: 10 gr – *Na kwaterunku*, jednoaktowy balet, scena ze spektaklu w Operetce Gliwickiej (il. 35); 20 gr – *Hrabina*, opera, libretto

il. 35

il. 36

il. 37

il. 38

il. 39

il. 40

il. 41

il. 42

Wł. Wolski, scena ze spektaklu w Teatrze Wielkim w Warszawie (il. 36); 40 gr – *Straszny dwór*, opera, libretto Jan Chęciński, scena ze spektaklu w Operze Poznańskiej (il. 37); 60 gr – *Halka*, scena ze spektaklu w Teatrze Wielkim w Łodzi (il. 38); 1,15 zł – *Nowy Don Kiszot*, operetka z tekstem Aleksandra Fredry, scena ze spektaklu w Operetce Gliwickiej (il. 39); 1,35 zł – *Verbum Nobile*, opera z librettem J. Chęcińskiego, scena ze spektaklu w Operze Krakowskiej (il. 40); 1,55 zł – *Ideał*, operetka, scena ze spektaklu w Operetce Gliwickiej (il. 41); 2,50 zł – *Paria*, opera z librettem J. Chęcińskiego, scena ze spektaklu w Operze Śląskiej w Bytomiu, ostatnie ukończone dzieło artysty (il. 42).

Moniuszko prowadził ponadto chóry w kościołach warszawskich, m.in. w kościele ewangelickim wystawił oratorium *Eliasz* Feliksa Mendelssohna (il. 32). Okres powstania styczniowego zahamował prace kompozytora, trudna sytuacja polityczna w kraju nie sprzyjała twórczości. W 1864 roku artysta rozpoczął wykłady z zakresu harmonii, kontrapunktu i kompozycji oraz prowadził zespół chóralski w Instytucie Muzycznym w Warszawie. Wystawienie w 1865 roku opery *Straszny dwór* (il. 43) wywołało entuzjazm i przyniosło ogromny sukces. Jego muzyka zyskała szerokie uznanie w polskim społeczeństwie. Uznano ją powszechnie za wzór muzyki „słowiańskiej”. Twórca zmarł nagle na atak serca. Pochowany został na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie. Jego pogrzeb stał się manifestacją narodową.

W 2004 roku wydano kartkę pocztową Cp 1346 emisji „Historyczne obiekty instytucji kultury w Polsce” poświęconą Teatrowi Narodowemu w Warszawie (il. 43). Na znaku opłaty wartości 1,25 zł fronton teatru, w części ilustracyjnej fragment afisza z premiery *Straszego dworu*.

il. 43

W okresie działalności Warszawskich Teatrów Rządowych należy wyróżnić m.in. sukcesy repertuaru francuskiego, prapremiery komedii Aleksandra Fredry (1793-1876), m.in. *Zemsty* (il. 44) i dramatów Józefa Korzeniowskiego (1797-1863), wprowadzono na scenę współczesną dramaturgię. Po opuszczeniu Warszawy przez Rosjan, w lipcu 1915 roku zarządzeniem teatru zajęło się „aktorskie zrzeszenie komedii i dramatu”. W zespole znaleźli się m.in. Mieczysław Frenkiel (1859-1935), Wincenty Rapacki (1840-1924), Kazimierz Kamiński (1865-1928). Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości na scenie pojawił się m.in. repertuar romantyczny, jak: *Dziady* Adama Mickiewicza (il. 45), *Kordian* Juliusza Słowackiego (il. 46), następnie *Wesele* Stanisława Wyspiańskiego (il. 47), klasyka światowa (Ibsen, Gogol, Shaw).

W 1919 roku utworzono teatr miejski, który w tym samym roku w wyniku pożaru uległ zniszczeniu. Zespół występował w innych teatrach. Po odbudowie scena wznowiła działalność w 1924 roku już jako Teatr Narodowy, a cztery lata później otwarto kameralną scenę nazwaną Teatrem Nowym. W takim kształcie, od 1934 roku zarządzany przez Towarzystwo Krzewienia Kultury Teatralnej, Teatr Narodowy działał do wybuchu drugiej wojny światowej.

Zburzony w 1939 roku, odbudowany w 1949 roku służył zespołowi do czasu pożaru w 1985

il. 44

il. 45

il. 46

il. 47

roku. Po zakończeniu odbudowy w 1996 roku stał się instytucją obejmującą zespół dramatyczny i operowo-baletowy. Aktualnie w jego gmachu mieści się Opera Narodowa, Polski Balet Narodowy, scena dramatyczna Teatru Narodowego oraz Muzeum Teatralne. Kierowany był przez wybitnych i znanych artystów, jak: Wilam Horzyca (1889-1959), Władysław Daszewski (1902-1971), Bohdan Korzeniewski (1905-1992), Erwin Axer (1917-2012) (il. 48), Kazimierz Dejmek (1924-2002), Adam Hanuszkiewicz (1924-2011). Do zespołu Teatru Narodowego należeli wybitni aktorzy, m.in.: Irena Eichlerówna (1908-1990), Zofia Kucówna (1933-2024), Barbara Krafftówna (1928-2022), Danuta Szaflarska (1915-2017) (il. 49), Gustaw Holoubek (1923-2008), Andrzej Łapicki (1924-2012), Tade-

il. 48

il. 49

usz Łomnicki (1927-1992). Stale współpracowali scenografowie: Andrzej Stopka (1904-1973), Marian Kołodziej (1921-2009).

W 1962 roku funkcję dyrektora Teatru Narodowego w Warszawie objął Kazimierz Dejmek. Wystawiał głównie klasykę polskiego dramatu. W jego reżyserii powstały wybitne inscenizacje, m.in.: *Historija o Chwalebnyim Zmartwychwstaniu Pańskim* Mikołaja z Wilkowiecka (1962), *Żywot Józefa* Mikołaja Reja (1965), *Dziady* Adama Mickiewicza (1967). Wystawienie *Dziadów* stało się głośnym wydarzeniem artystycznym. Wybitną kreację stworzył Gustaw Holoubek w roli Gustawa-Konrada. Wbrew jednak intencjom reżysera przedstawienie zostało uznane przez ówczesne władze polityczne za antyrosyjskie i antyradzieckie. W wyniku tego 30 stycznia 1968 roku sztukę „zdjęto z afisza”, co wywołało protesty i demonstracje z udziałem studentów, poprzedzające „wydarzenia marca” 1968 roku, a Kazimierza Dejmka zwolniono ze stanowiska dyrektora teatru. Kolejnymi dyrektorami byli: Adam Hanuszkiewicz (1968-1982), Jerzy Krasowski (1983-1990). W roku 1996 dykcję Teatru Narodowego objął Jerzy Grzegorzewski (1939-2005).

19 listopada 1997 roku odbyła się premiera *Nocy listopadowej* Stanisława Wyspiańskiego w reżyserii nowego dyrektora teatru. Było to pierwsze przedstawienie zrealizowane w odbudowanym Teatrze Narodowym (il. 50-51). Jerzy Grzegorzewski sformułował koncepcję Teatru Na-

rodowego jako Domu Wyspiańskiego: „Przez stałe wsłuchiwanie się w słowa Wyspiańskiego, dramaturga, inscenizatora, malarza i poety, najwybitniejszego artysty polskiego modernizmu, szukamy sposobu wyrażenia jego intencji współczesnym układem przestrzeni scenicznej, współczesnym gestem, współczesnym mówieniem na scenie.”

il. 50

Za jego dykcji Teatr Narodowy odzyskał pozycję najważniejszej sceny w kraju. W repertuarze znalazły się dzieła Sofoklesa, Szekspira, Moliere, Antoniego Czechowa, Augusta Strindberga, Stanisława Wyspiańskiego, Stanisława Ignacego Witkiewicza, Witolda Gombrowicza, Tadeusza Różewicza. Do współpracy zapraszano wybitnych reżyserów, jak: Kazimierz Dejmek, Adam Hanuszkiewicz, Jerzy Jarocki, Henryk Tomaszewski, Maciej Prus, Kazimierz Kutz, Jan Englert.

Z myślą o młodej widowni stworzono oryginalny program edukacyjny. Do wygłaszania wykładów na temat dziejów polskiego i światowego teatru oraz dramatu zapraszano najwybitniejszych polskich intelektualistów, natomiast bohaterami wieczorów poetyckich byli m.in. Adam Mickiewicz, Juliusz Słowacki, Cyprian Norwid, Thomas S. Eliot, Jarosław Iwaszkiewicz, Miron Białoszewski, Tadeusz Różewicz, ks. Jan Twardowski, Czesław Miłosz, Zbigniew Herbert. Wiele uwagi poświęcono nawiązywaniu kontaktów międzynarodowych. Na scenie Teatru Narodowego wystąpiły m.in. zespoły Komedii Francuskiej (*Szelmostwa Skapena* Moliere) i Piccolo Teatro di Milano (*Sługa dwóch panów* Carla Goldoniego). Natomiast polski zespół wystąpił w Sarajewie podczas Mess Festival 2000 (*Nowe*

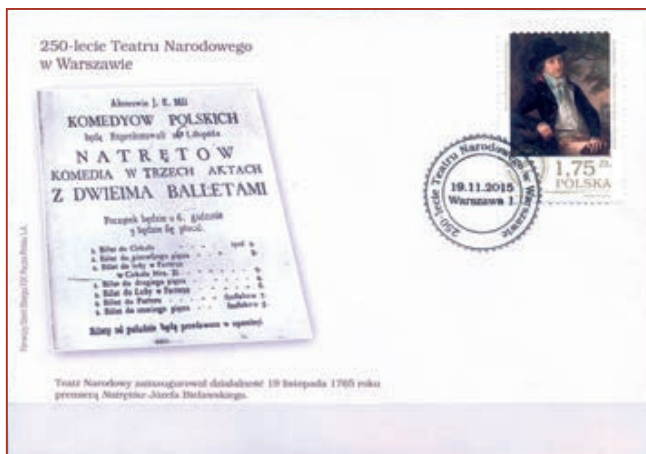
Bloomusalem wg Jamesa Joyce'a) i w Brukseli, w ramach prezentacji Europalia 2001 (*Operetka* Witolda Gombrowicza) – obie inscenizacje w reż. Jerzego Grzegorzewskiego.

W latach 2003-2025 dyrektorem artystycznym Teatru Narodowego był Jan Englert. Dzięki niemu Teatr Narodowy stał się szerokim artystycznym forum, płaszczyzną spotkania różnych estetyk teatralnych i artystów wszystkich aktywnych pokoleń. Jego programowy eklektyzm odpowiadał wielorakości polskiego życia teatralnego, intensywnie rozwijając przy tym kontakty zagraniczne. Począwszy od roku 2009, w dwuletnim cyklu, teatr organizował Spotkanie Teatrów Narodowych – festiwal skupiający najwartościowsze przedstawienia z narodowych scen Europy, w połączeniu z sympozjami z udziałem dyrektorów tych teatrów.

il. 51

W 2025 roku Teatr Narodowy jako jeden z najstarszych w Europie obchodził 260-lecie działalności artystycznej. W swojej burzliwej historii stanowił zarówno narzędzie władzy rozległego, wielonarodowego państwa, jak i ostatnią publiczną placówkę kultury walczącej o przetrwanie. Wielokrotnie płonął i był odbudowywany, niczym „Feniks z popiołów”. Za każdym razem odzyskiwał pozycję najważniejszej sceny w Polsce. Dziesięć lat wcześniej – 19.11.2015 roku wprowadzono do obiegu znaczki Fi 4655 o nominale 1,75 zł emisji „250-lecie Teatru Narodowego w Warszawie. Na znaczku portret Wojciecha Bogusławskiego, namalowany

il. 52

w 1798 roku przez Józefa Reichana (1762-1818). Ukazała się, opatrzona datownikiem okolicznościowym koperta FDC (il. 52), na której w części ilustracyjnej zamieszczono afisz zapowiadający premierę *Natrętów*, z okazji otwarcie sceny narodowej 19 listopada 1765 roku, Walory projektował Jacek Konarzewski.

Na zakończenie należy podkreślić niezwykle ważną rangę dwóch dziedzin „sztuki wysokiej”: dramatu i opery, reprezentowanych przez wybitnych twórców: Wojciecha Bogusławskiego – „ojca teatru polskiego” i Stanisława Moniusz-

kę – „ojca opery narodowej”. Klamrą łączącą natomiast obie dziedziny sztuki stał się Teatr Wielki w Warszawie, jako instytucja narodowa propagująca rodzimą sztukę dramatyczną i operę narodową. Pierwszy twórca promował rodzimą twórczość u progu rozbiorów Polski, dokonanych przez trzech agresywnych zaborców; drugi natomiast poprzez dzieła muzyczne propagował wartości patriotyczne w okresie zaborów, w latach kiedy formalnie nie było państwa polskiego. Twórczość i działalność artystyczna obu twórców zasługują na pamięć i ogromne uznanie.

Dzieje Teatru Narodowego w Warszawie oraz sylwetki dramaturgów, wybitnych aktorów i reżyserów dokumentuję dostępnymi walorami pocztowymi, jak znaczki i kartki pocztowe. Materiał pocztowo-filatelistyczny dotyczący tego tematu jest o wiele bogatszy od zamieszczonego w tekście. Nie sposób jednak wszystkiego pokazać w krótkim opracowaniu.

